

ELWIRA KACZYŃSKA
KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

DWA INDOEUROPEJSKIE RDZENIE WERBALNE OZNACZAJĄCE CZYNNOŚĆ ZBIERANIA

1. DWA INDOEUROPEJSKIE RDZENIE **LEG*- I **LES*-.

W językach indoeuropejskich występują dwa rdzenie o podobnej lub prawie identycznej semantyce ‘zbierać, gromadzić’ i o bardzo zbliżonym składzie konsonantycznym (zawierające spółgłoskę płynną **l*- w pozycji inicjalnej). Tradycyjna rekonstrukcja młodogramatyczna, skodyfikowana i utrwalona w słowniku Juliusa Pokornego¹, odtwarza dwa osobne rdzenie werbalne:

1.1. ie. **leg*- ‘zbierać, gromadzić/zusammenlesen, sammeln’, por. gr. λέγω ‘zbierać, wybierać, policzyć, mówić, powiedzieć’, καταλέγω ‘wylizować’; łac. *legō*, *legere* ‘zbierać, gromadzić, wybierać, czytać’²; pelign. *lexe* ‘legistis’;

Dr hab. ELWIRA KACZYŃSKA – adiunkt Zakładu Językoznawstwa i Indoeuropeistyki Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Zakład Językoznawstwa i Indoeuropeistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Lipowa 81, 90-568 Łódź; e-mail: aradaina@gmail.com

Prof. dr hab. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK – profesor Zakładu Językoznawstwa i Indoeuropeistyki Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Zakład Językoznawstwa i Indoeuropeistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Lipowa 81, 90-568 Łódź; e-mail: ktw@uni.lodz.pl; krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com

¹ *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959.

² Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 658, od czasownika *legō* wywodzi derywaty: *diligere* (< **dis-leg-e-se*) ‘wysoko cenić’, *intelligere* (< **enter-leg-e-se*) ‘spozstrzegać’, *neglegere* ‘zaniedbywać, nie troszczyć się’, które w nowszej literaturze zestawia się z czasownikiem gr.

alb. *mb-ledh* ‘zbierać, zbierać zboże, gromadzić’, praet. *mblodha*, pass. *mblihdem*. Od rdzenia czasownikowego **leg-* utworzono liczne derywaty nominalne, poświadczane w grece (np. λόγος m., λέξις f. ‘mowa’, συλλογή f. ‘zbieranie’, ἐκλογή f. ‘wybór’) i w językach italskich (np. łac. *legiō* f. ‘oddział wojska, legion’, *religiō* f. ‘wątpliwość, skrupuł, bojaźń religijna’; łac. *lēx*, *lēgis* f. ‘ustawa, prawo’; osk. *ligud* ‘lege’, *ligatúis* ‘legatis’; łac. *legumen* n. ‘owoce strączkowe’)³.

1.2. ie. **les-* ‘zbierać, gromadzić/sammeln, auflesen’, por. goc. *lisan* ‘zbierać, zbierać zboże’, stisl. *lesa* ‘zbierać, gromadzić, wplatać’, później także (pod wpływem języka niemieckiego) ‘czytać’, stang. *lesan* ‘zbierać’, stsaks., stwniem. *lesan* ‘zbierać, wybierać’ i (pod wpływem czasownika łac. *legere*) ‘czytać’; lit. *lesù*, *lèsti* ‘mit dem Schnabel aufpicken, szczypać dziobem, dziobać, zbierać ziarno (o ptakach)’, iter. *ap-lasýti* ‘wybieram, przebieram’, łot. *lešu*, *lesu*, *lest* ‘dziobać, zbierać, dziobem zjadać (o ptakach)’, także ‘chłeptać

ἀλέγω ‘troszczyć się, otaczać troską, dbać’ i wyprowadza z archetypu pie. **h₂leg-* (lub **h₂leg-*) ‘troszczyć się/sich kümmern um’, zob. H. R i x (Hrsg.), *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, 2. Auflage, Wiesbaden 2001, s. 276.

W tekście zastosowano następujące skróty: 1. odnoszące się do języków i dialektów: alb. – albański, att. – attycki (dialekt języka greckiego); att.-joń. – attycko-jońskie (dialekty greckie); celt. – celtycki; dor. – dorycki (dialekt języka greckiego); eol. – eolski (dialekt języka greckiego); egin. – eginecki (dialekt grecki); goc. – gocki, gr. – grecki; het. – hetycki; hom. – homerycki (dialekt literacki języka greckiego); ie. – indoeuropejski; korn. – kornijski; lit. – litewski; luv. – luwijski; łac. – łaciński; łot. – łotewski; pelign. – pelignijski; pie. – praindoeuropejski; pol. – polski; pralb. – praalbański; stang. – staroangielski; stbret. – starobretoński; stind. – staroindyjski; stirl. – staroirlandzki; stisl. – staroislandzki; st Korn. – starokornijski; stnord. – staronordycki; stwniem. – starowysokoniemiecki; śrbret. – średniobretoński; śrwal. – średniowalijski; śrwniem. – średniowysokoniemiecki; wal. – walijski; 2. gramatyczne i inne: act. – strona czynna (actívum); adv. – przysłówek (adverbium); c. – rodzaj wspólny (genus commune); dial. – dialekt, dialektalny; f. – rodzaj żeński (genus femininum); fr. – fragment; gen. – dopełniacz (genetivus); ind. – indicativus; instr. – narzędnik (instrumentalis); iter. – czasownik wielokrotny (verbum iterativum); loc. – miejscownik (locativus); m. – rodzaj męski (genus masculinum); n. – rodzaj nijaki (genus neutrum); np. – na przykład; pass. – strona bierna (passivum); pf. – perfectum; pl. – liczba mnoga (pluralis); por. – porównaj; praet. – praeteritum; sg. – liczba pojedyncza (singularis); zob. – zobacz.

³ P o k o r n y, *Indogermanisches...*, s. 658. Zob. A. W a l d e, J. P o k o r n y, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Bd. II, Berlin–Leipzig 1926, s. 422; A. W a l d e, J. B. H o f f m a n n, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3. neubearbeitete Auflage, Bd. I, Heidelberg 1938, s. 351-353; C. D. B u c k, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago 1949, s. 842; C. W a t k i n s, *Indo-European and the Indo-Europeans*, w: W. M o r r i s (ed.), *The American Dictionary of the English Language*, Boston–New York–Atlanta–Geneva–Dallas–Palo Alto 1970, s. 1525.

(o psie)', *lasīt* iter. 'zbierać (np. jagody), szukać (np. grzybów)'⁴. Pokorny zakłada także, że od rdzenia czasownikowego **les-* pochodzą niektóre apelaływy germańskie (np. stisl. *lesni* n. 'rodzaj wstążki na głowę'; stwniem. *lesa*, śrwniem. *lese* 'rodzaj materiału na ubranie') oraz celtyckie (np. stir. *lestar*, wal. *llestr* 'naczynie', stkorn. *lester*, bret. *lestr* 'statek', o ile te wyrazy pochodzą z archetypu celt. **les-tro-* 'naczynie do zbierania jagód itd./Gefäß zu Einsammeln von Beeren u. dgl.'⁵).

Młodogramatycy podkreślali, że dystrybucja obu rdzeni werbalnych **leġ-* oraz **les-* jest odmienna i niejako opozycyjna. W ich przekonaniu pierwszy z rdzeni pojawia się w językach południowych należących do rodziny indoeuropejskiej (tj. w albańskim, grece, łacinie i innych językach italskich), drugi natomiast w językach indoeuropejskich ugrupowania północnego (tj. w językach germańskich i bałtyckich).

Między oboma rdzeniami, oznaczającymi czynność zbierania (**leġ-*, **les-*), zauważamy uderzające podobieństwo fonologiczne, które wymaga postawienia pytania, czy są to rdzenie pokrewne. Teoretycznie można by uznać, że fonemy **-ġ-* oraz **-s-* są rozszerzeniami (determinantami), dodanymi do jakiegoś pierwotnego rdzenia. Problem polega jednak na tym, że taki rdzeń zawierałby jeden tylko fonem **l* (plus samogłoskę podstawową **e*), co jest niezgodne z naszą wiedzą o rdzeniu indoeuropejskim⁶. Według powszechnie przyjętej opinii podstawowy rdzeń indoeuropejski (pierwiastek prosty) składał się zawsze z dwóch spółgłosek (lub sonantów) i samogłoski podstawowej, np.

⁴ H. Hirt, *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache*, München 1909, s. 77, 191; R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923, s. 160; Walde, Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch...*, s. 440; Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms...*, s. 842; Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 680.

⁵ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 680; W. P. Lehmann, *A Gothic Etymological Dictionary*, Leiden 1986, s. 233. R. Matasović (*Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden–Boston 2009, s. 238) uważa, że wyraz celtycki **lestro-* 'naczynie' nie ma dobrej etymologii („The persuasive Indo-European etymology is lacking”), ale proponuje wywód z celt. **flexstro-* 'naczynie wyplatane, plecienka', por. gr. *πλέκω*, łac. *plectō* 'pleść, wyplatać'. Wydaje się jednak, że wyrazów celtyckich nie powinno się oddzielać od wyrazu umbryjskiego *vescla* n. pl. 'naczynia kultowe' (zob. J. Untermann, *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000, s. 846-847), który może wywodzić się z ie. **les-tlo-* 'naczynie do zbierania lub gromadzenia czegoś'. Świadectwo umbryjskie mogłoby wskazywać, że w językach italskich funkcjonował nie tylko rdzeń **sleġ-*, ale także **les-* 'zbierać, gromadzić'.

⁶ W. P. Lehmann, *La linguistica indoeuropea*, Bologna 1999, s. 159-161. A. Meillet (*Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego*, Warszawa 1958, s. 152) podkreśla, że „[ż]aden rdzeń jednozgłoskowy nie kończy się na samogłoskę właściwą **e*, **o*, zero, a zatem rdzeń może mieć postać **ei-*, **tey-*, **pek^h* itd., nie może jednak mieć formy **e* **te* **pe* itd.". Rdzeń **le-* jest zatem niemożliwy z morfologicznego punktu widzenia.

- ie. **pek^h*- ‘piec, gotować’ (zawiera dwie spółgłoski **p* oraz **k^h*);
 ie. **bher*- ‘nieść’ (zawiera spółgłoskę **bh* oraz sonant **r*);
 ie. **h₁ed*- ‘jeść’ (zawiera sonant **h₁* oraz spółgłoskę **d*);
 ie. **men*- ‘myśleć’ (zawiera dwa sonanty **m* oraz **n*).

Teoretycznie można by założyć, że ów domniemany pierwotny rdzeń indoeuropejski zawierał jakiś fonem **X*, który w większości języków ulegał zanikowi. Rekonstrukcja owego rdzenia w postaci **Xel*- pozwalałaby (teoretycznie rzecz biorąc) na wywodzenie obu rdzeni czasownikowych **leg̃-* oraz **les-* ‘zbierać, gromadzić’ z hipotetycznych archetypów **Xl-e-g̃-* oraz **Xl-e-s-*. Po zaakceptowaniu takiej hipotezy badawczej cząstki (morfemy) **-g̃-* oraz **-s-* byłyby jedynie determinantami⁷, a oba rozpatrywane rdzenie pozostawałyby w niewątpliwej relacji genetycznej.

Warto zapytać, jaki pierwotny fonem, oznaczony tu jako **X*, mógłby wchodzić w rachubę? Przede wszystkim należałoby wziąć pod uwagę jeden z sonantów laryngalnych (pie. **h₁*, **h₂*, **h₃*). Owe sonanty laryngalne zachowywały się (niekiedy szczątkowo) w archaicznych językach anatolijskich (pie. **h₂* oraz **h₃* w postaci fonemu *h* w języku hetyckim, natomiast **h₁* uległ redukcji w funkcji niezgłoskotwórczej, ale zachował się jeszcze w funkcji zgłoskotwórczej). W językach indoeuropejskich, rozpowszechnionych na obszarze Europy, sonanty laryngalne uległy zanikowi, zabarwiwszy uprzednio samogłoskę podstawową **e*, np.

pie. **h₁e* > ie. **e*, np. łac. *est*, gr. ἐστί, niem. *ist* (< ie. **esti* ‘jest’ < pie. **h₁esti*);

pie. **h₂e* > ie. **a*, np. łac. *albus*, gr. ἄλφός (< ie. **albhos* ‘biały’ < pie. **h₂elbhos*);

pie. **h₃e* > ie. **o*, np. łac. *ovis*, gr. ὄϊς, pol. *owca* (< ie. **ouis* ‘owca’ < pie. **h₃euis*).

Cała tego rodzaju domniemana (wysocze hipotetyczna) konstrukcja musi być jednak odrzucona z dwóch zasadniczych powodów.

Po pierwsze, poniżej przytoczymy wiarygodne przesłanki (zob. 2.1.-2.5.), że rdzeń werbalny **leg̃-* powinien być rekonstruowany jako **sleg̃-*. W tym wypadku ów hipotetyczny fonem **X* musi być zidentyfikowany ze spirantem **s* (nie zaś ze spółgłoską laryngalną).

⁷ Pojęcie determinantu rdzeniowego wyjaśnia przystępnie O. Szemerényi (*Introduzione alla linguistica indoeuropea*, Milano 1985, s. 129-130).

Po drugie, rdzeń werbalny **les-* jest dobrze poświadczony w języku hetyckim jako *lešš*⁸. Atestacja anatolijska nie wykazuje zatem żadnych śladów inicjalnego sonantu laryngalnego, ani też innego domniemanego dźwięku w pozycji przed spółgłoską płynną.

Relację pomiędzy tymi rdzeniami werbalnymi (pie. **sleġ-* oraz pie. **les-*) należy zatem przedyskutować na nowo, uwzględniając zarówno faktyczną dysterbucję obu rdzeni, jak i rzeczywistą postać rdzenia.

2. PROBLEMY REKONSTRUKCJI RDZENIA WERBALNEGO **LEĠ-* (RECTE **SLEĠ-*)

Tradycyjna rekonstrukcja, opierająca się na formach werbalnych poświadczonych w językach klasycznych (por. gr. λέγω, łac. *legō*), a także na czasowniku albańskim (por. alb. *mb-ledh* = gr. ἀμφι-λέγω), przyjmowała rdzeń **leġ-* jako prototypowy. Językoznawcy ze szkoły młodogramatycznej nie brali jednak pod uwagę faktu, że grupy konsonantyczne **sl-* oraz **ul-* ulegają uproszczeniu tak w języku greckim, jak łacińskim i dają ten sam rezultat co **l-* inicjalne. Wszystko to sprawia, że dwie wariantowe rekonstrukcje **sleġ-ō* oraz **uleġ-ō* ‘zbieram’ muszą być traktowane jako równoprawne z rekonstrukcją tradycyjną **leġ-ō* ‘ts.’.

Skoro aż trzy alternatywne rekonstrukcje są możliwe, to należy postawić pytanie, która z nich jest prawidłowa. Czy istnieją przesłanki pozwalające na jednoznaczny weryfikację i rozstrzygnięcie dylematu? Sądzimy, że tak.

W języku greckim pojawiają się przynajmniej trzy szczególne formacje (1. ind. perf. II act. εἴλοχα; 2. eolski apelatyw ἐπίλλογος; 3. dorycki czasownik ἀμφιλλέγω), które każą powątpiewać w poprawność restytucji z nagłosem **l-*. Także materiał albański dostarcza wartościowych danych, które wskazują na obecność grupy konsonantycznej w nagłosie. Materiał porównawczy może być wzbogacony o rzeczownik pierwiastkowy poświadczony w języku staroindyjskim (stind. *sraj-* = łac. *lēs, legis*), który pozwala na gruntowną rewizję tradycyjnej rekonstrukcji.

⁸ Zob. Lehmann, *A Gothic...*, s. 233; J. Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, vol. V, Berlin–New York 2001, s. 97; V. Orel, *A Handbook of Germanic Etymology*, Leiden–Boston 2003, s. 241; W. Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007, s. 347; A. Kloekhorst, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008, s. 525.

2.1. Czasownik λέγω w języku greckim. Język grecki rejestruje dwie alternatywne formy perfektalne, utworzone od czasownika λέγω ‘zbierać; wybierać; liczyć, rachować’, wtórnice ‘mówić, nazywać’⁹. Jedne formy wykazują nagłos εἴλ-, inne λέλ-:

– ind. perf. II act. εἴλοχα (także w czasownikach złożonych z przedrostkiem κατα-, συν-) obok różn. λέλεχα a. λέλεγα;

– ind. perf. med.-pass. εἴλεγμαi (poświadczony w złożeniach) obok λέλεγμαi.

Formy λέλεχα, λέλεγα i λέλεγμαi, wykazujące posthomeryckie znaczenie ‘mówić, nazywać’, uważa się powszechnie za historycznie późniejsze od form εἴλοχα oraz εἴλεγμαi, które zachowują pierwotne znaczenie ‘zbierać’. Obie grupy formacji perfektalnych z morfologicznego punktu widzenia wykazują reduplikację perfektalną, polegającą na powtórzeniu nagłosowej spółgłoski morfemu leksykalnego, rozszerzonej o samogłoskę -e-. Formy λέλεχα, λέλεγα i λέλεγμαi zakładają zatem wywód z pragreckiego archetypu *λελεγ-, podczas gdy formy alternatywne εἴλοχα i εἴλεγμαi wydają się sprzeczne do możliwego pierwowzoru *he-hλεγ- (z uprzedniego *σε-σλεγ-) lub *φε-φλεγ-.

Językoznawcy wywodzą grecki czasownik λέγω od rdzenia indoeuropejskiego, który jest powszechnie rekonstruowany w postaci *leǵ- ‘zbierać/sammeln, auflesen’¹⁰. W związku z tym zakładają, że formy z reduplikacją perfektalną *λελεγ- reprezentują regularny i oczekiwany rozwój, natomiast postacie alternatywne εἴλοχα oraz εἴλεγμαi zostały utworzone pod wpływem perfectum εἴληφα pochodnego od czasownika λαμβάνω¹¹.

Czasownik λαμβάνω tworzy dwie alternatywne formacje perfektalne: (1) ind. perf. II act. εἴληφα (w dialekcie attyckim), εἴλᾱφα (w dialekcie doryckim), ind. perf. med.-pass. εἴλημμαi, (2) ind. perf. I act. λελάβηκα, ind. perf. med.-pass. λέλημμαi, λέλαμμαi. Postacie dialektalne, np. gr. hom. ἔλλαβον, egin. λθαβών, att. Λθάβετος oraz εἴληφα, wskazują na obecność grupy spółgłoskowej *s/

⁹ Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, t. II, Warszawa 1962, s. 18; H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement, Oxford 1996, s. 1033-1034; F. Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, Milano 2003, s. 1171-1172.

¹⁰ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 658; Rix, *Lexikon...*, s. 397.

¹¹ H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. II, Heidelberg 1962, s. 77. Podobne stanowisko zajmują: P. Chantraine (*Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. III, Paris 1974, s. 625 – „analogique de εἴληφα”); A. Aloni (*La lingua dei greci*, Roma 2004, s. 216: „pf. εἴλοχα (forma analogica su εἴληφα)”); R. Beekes (*Etymological Dictionary of Greek*, vol. II, Leiden–Boston 2010, s. 828-829).

w nagłosie¹². Językoznawcy zgodnie uznają, że formy εἴληφα (< εἴλαφα < *h₂e-h₂lāpha < pie. *se-sleh₂g^h-h₂e) i εἴλημμαι (< *h₂e-h₂lā-mai < pie. *se-sleH₂g^h-) wykazują pierwotny charakter, natomiast λελάβηκα, λέλημμαι (λέλαμμαι) mają sekundarną genezę¹³.

Aktualny stan badań podsumowuje krótko Andrew L. Sihler: „The perfects εἴληφα (λαμβάνω ‘take’) and εἴμαρται (μείρομαι ‘get one’s share’) come regularly from *he-slap^h- (< *se-slabh- [...]), *se-sm_ɾ- [...]. From these the εἰ- spread to roots that never began with *s: εἴληχα (λαγχάνω ‘obtain by lot’), and συν-εἴλοχα, συν-εἴλεγμαι (συλλέγω ‘gather’; and note that λέγω ‘say’, originally the selfsame verb, has regular morphology)”¹⁴.

Wbrew opinii Sihlera i innych lingwistów czasownik grecki λέγω, któremu odpowiada łac. *legō* ‘zbierać, zdejmować, zrywać; wybierać; związać; przeglądać; czytać’¹⁵, mógł zawierać w nagłosie grupę konsonantyczną *sl- lub *ul-. Obie te grupy konsonantyczne upraszczają się w pozycji nagłosowej w gr. λ-, łac. l-¹⁶, np.:

(1) gr. dial. (Hesych.) λείμακες pl. ‘nagie ślimaki’, łac. *limāx* (m. i f.) ‘ślimak’ vs. pol. *ślimak* m. (< pie. *slei-meh₂k-s); por. stnord. *slīm* adi. ‘cienki, smukły’, stang. *slīm*, stwniem. *slīmen* ‘czyścić’; łac. *līmus* m. ‘namuł, błoto, brud’ (< pie. *sleimos)¹⁷.

(2) gr. λῆνος, dor. λᾶνος n. ‘wełna’ (< *ɸλᾶνος), łac. *lāna* f. ‘wełna’ (< *ulānā) vs. goc. *wulla* f. ‘wełna’, pol. *wełna* f., wal. *gwlan* m. ‘wełna’¹⁸.

Grecki materiał leksykalny, przedstawiony poniżej, wskazuje przekonująco, że dyskutowany rdzeń indoeuropejski rozpoczął się od jakiejś grupy konsonantycznej. Rozważmy po kolei poświadczone formy:

¹² J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München 1950, s. 172; Frisk, *Griechisches...*, s. 77; A. L. Sihler, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York–Oxford 1995, s. 490; O. Jurewicz, *Gramatyka historyczna języka greckiego*, Warszawa 1999, s. 122; Rix, *Lexikon...*, s. 566, s.v. *sleh₂g^h-.

¹³ É. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes*, Heidelberg–Paris 1916, s. 553; Frisk, *Griechisches...*, s. 77; Chantraine, *Dictionnaire étymologique...*, s. 616.

¹⁴ *New Comparative Grammar...*, s. 490.

¹⁵ M. Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. III, Warszawa 1998, s. 339-340.

¹⁶ Sihler, *New Comparative Grammar...*, s. 171.

¹⁷ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 662-663; M. de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008, s. 342; Beekes, *Etymological Dictionary...*, s. 843.

¹⁸ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 1139; Vaan, *Etymological Dictionary...*, s. 325; Beekes, *Etymological Dictionary...*, s. 857-858.

(A) gr. att. ἀμφιλέγω, dor. ἀμφιλλέγω ‘dyskutować, spierać się’ można objaśniać na dwa różne sposoby: z jednej strony ten czasownik złożony może zawierać rzadki przedrostek *ἀμφισ-, identyczny z przysłówkiem gr. ἀμφίς ‘z obu stron, po obu stronach, dokoła, wkoło, zewsząd’ (zob. np. gr. ἀμφισβητέω ‘iść oddzielnie; nie zgadzać się’), z drugiej zaś produktywny przedrostek nominalny i werbalny ἀμφι-, por. też gr. ἀμφί adv. ‘po obu stronach, wokół, dokoła’ (< pie. **h*₂*embhi*). Geminata -λλ- zaświadczona w dialekcie doryckim wymaga objaśnienia. Niestety, nie mamy możliwości rozstrzygnięcia, czy greckie *verbum compositum* sprowadza się do pie. **h*₂*embhis-leǵ-* (według tradycyjnej interpretacji) czy też do **h*₂*embhi-sleǵ-* (lub nawet do **h*₂*embhi-uleǵ-*). Odpowiednik albański *mbledh* ‘zbierać, sprzątać zboże’ także nie rozstrzyga dylematu, choć nie ulega wątpliwości, że albański fonem -l- sprowadza się do jakiejś geminaty.

(B) Forma perfektalna εἴλοχα mogłaby wywodzić się z reduplikowanej prapostaci **se-sloǵ-h*₂*e*, która sprowadza się do rdzenia pie. **sleǵ-* i wykazuje regularny wariant apofoniczny (z wokalizmem *-o-) oraz aspirację spółgłoski tylnojęzykowej *ǵ w sąsiedztwie laryngału **h*₂. Powyższy wywód εἴλοχα jest w pełni zrozumiały w świetle formy perfektalnej εἴληφα (dor. εἴλᾱφα), która kontynuuje praformę **h*₂*é-hlāpha* (< pie. **se-sleh*₂*ǵ^h-h*₂*e*) Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że formy perfektalne λέλεχα i λέλεγα są sekundarne zarówno pod względem budowy, jak i znaczenia (odnoszą się tylko do znaczenia ‘mówić’). Regularna forma perfektalna, urobiona od rdzenia **leǵ-*, brzmiałaby ***λέλοχα* (< pie. ***le-log-h*₂*e*), a taka forma realnie nie jest poświadczona. Dlatego powinniśmy uznawać formę perfektalną εἴλοχα za pierwotną i archaiczną, a postacie λέλεχα i λέλεγα za wtórne i analogiczne¹⁹.

(C) Forma eolska ἐπίλλογος (Alkajos, fr. 204, 2)²⁰ odpowiada postaci attycko-jońskiej ἐπίλογος. Geminata eolska -λλ- nie daje się wyjaśnić, o ile słowo to wywodzi się z tradycyjnie rekonstruowanej praformy pie. **h*₁*epi-logos*. Geminata w dialekcie eolskim musi reprezentować jakąś grupę spółgłoskową (albo **σλ*, albo **ϕλ*). Próbując zatem wyjaśnić genezę eol. ἐπίλλογος musimy z konieczności zakładać archetyp **h*₁*epi-slogos* lub **h*₁*epi-uloǵos*. Zatem rdzeń indoeuropejski musiał brzmieć **sleǵ-* lub alternatywnie **uleǵ-*. Forma eolska wyklucza rekonstrukcję tradycyjną **leǵ-*.

Wewnętrzna analiza materiału greckiego pokazuje, że istnieją takie formy greckie (np. gr. eol. ἐπίλλογος, att. εἴλοχα), które wyraźnie dowodzą, iż

¹⁹ E. Kaczyńska, *Perfect Forms of the Verb λέγω*, „Eos” 98(2011), s. 244.

²⁰ H. Rodríguez Somolinos, *El léxico de los poetas lesbianos*, Madrid 1998, s. 219, 247; Liddell, Scott, *A Greek-English Lexicon*, Suppl., s. 127.

w nagłosie czasownika greckiego λέγω występowała pierwotnie grupa konsonantyczna **sl-* (lub **ul*). Praindoeuropejski rdzeń werbalny **leg-* ‘zbierać’ jest zatem trudny do utrzymania w świetle danych greckich. O wiele bardziej uzasadniona jest alternatywna rekonstrukcja **sleg-* (lub **uleg-*)²¹.

2.2. Łacińskie i italski rdzeń werbalny **leg-*. Łaciński i italski materiał leksykalny nie daje możliwości ustalenia pierwotnej postaci rdzenia indoeuropejskiego (łac. *legō* oraz italskie **legō* może kontynuować nie tylko rdzeń ie. **leg-*, ale także **sleg-* lub **uleg-*). Jedyne materiały porównawcze (nienależące do italskiego kontekstu) może rozwiązać kwestię prawidłowej rekonstrukcji indoeuropejskiej.

2.3. Albański materiał porównawczy. Etymolodzy dla gr. λέγω i łac. *legō* przytaczają *tertium comparationis* w postaci albańskiego czasownika komponentowanego *mbledh* ‘zbierać, sprzątać zboże’ (praet. *mblohdh*), pokazującego przedrostek alb. *mbë* odpowiadający gr. ἀμφι- i łac. *amb-*²². Czasownik albański odpowiada zatem gr. ἀμφιλέγω, dor. ἀμφιλλέγω ‘dyskutować, spierać się o coś/to dispute about, to dispute, to question’²³. Odpowiednik albański ma istotną wagę dla rekonstrukcji pierwotnej postaci rdzenia indoeuropejskiego, bo pokazuje palatalny charakter spółgłoski tylnojęzykowej występującej w rdzeniu (alb. *dh* < pie. **ǵ*). Ponadto czasownik albański w przeciwieństwie do greckiego *verbum compositum*, które wykazuje znaczenie przenośne, zachował sens pierwotny ‘zbierać’. Zatem zarówno fonetyka, jak i semantyka dostatecznie dowodzą, że wyraz albański nie był czasownikiem zapożyczonym.

Fonem alb. *l* (czytany jako pol. *l*) wywodzi się z geminaty **ll*, jako to pokazują liczne zapożyczenia łacińskie, np. alb. *ngjalë* ‘węgorz’ < łac. *anguilla*; alb. *kál* (rum. *kal*) ‘koń’ < łac. *caballus*; alb. *qelë* ‘mieszkanie księdza’ < łac. *cella*; alb. *fjalë* ‘słowo, mowa, opowieść’ < łac. *fabella*; alb. *gjel* ‘kogut’ < łac. *gallus*.

Z kolei fonem alb. *ll* (wymawiany jak pol. *ł*) wywodzi się z pojedynczej spółgłoski płynnej, np. alb. *engjëll* (dial. *ëjill*) ‘anioł’ < łac. *angelus*; alb. *prill* ‘kwiecień’ < łac. *aprīlis*; alb. *buell* ‘bawół’ < łac. *būbalus*; alb. *qiell* ‘niebo’ < łac. *caelum*; alb. *kallm* ‘trzcina’ < łac. *calamus*; alb. *kallënduor* ‘kalendarz’ < łac. *calendarium*; alb. *këndellë* ‘świeca’ < łac. *candēla* itd.).

Praalbańska geminata **ll* (z której wywodzi się fonem alb. *l*) mogłaby wskazywać na pierwotną grupę konsonantyczną **sl-* lub **ul-*, ale nigdy na pojedyncze pie. **l*. Albańskie dane leksykalne dość stanowczo negują trady-

²¹ Kaczyńska, *Perfect Forms...*, s. 244-245.

²² Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 658; V. E. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden–Boston–Köln 1998, s. 251; Rix, *Lexikon...*, s. 356.

²³ Liddell, Scott, *A Greek-English Lexicon*, s. 92.

cyjną rekonstrukcję **leġ-*, chociaż nie rozstrzygają, która z dwóch pozostałych ewentualności (**sleġ-*, **uleġ-*) może być uznana za prawidłową.

2.4. Sanskrycki materiał leksykalny. Inne języki indoeuropejskie (poza greką, albańskim i łaciną) nie pokazują oczywistych śladów werbalnych, które mogłyby zweryfikować tradycyjną rekonstrukcję **leġ-*, alternatywną **uleġ-* i preferowaną przez nas restytucję **sleġ-*. Wydaje się jednak, że co najmniej dwa języki indoeuropejskie zaświadczaają rzeczownik pierwiastkowy, który wydaje się sprowadzać do archetypu **sleġ-s*:

Łac. *lĕx*, gen. sg. *lĕgis* f. ‘formułka (prawna); kontrakt, układ, prawo; uchwała; przepis reguła’ prawdopodobnie reprezentuje rzeczownik pierwiastkowy, który oznaczał pierwotnie ‘zbiór (prawideł, reguł prawnych)’ i łączył się bezpośrednio z czasownikiem łac. *legō* ‘zbierać, zdejmować, zrywać; wybierać; zwijać; przeglądać; czytać’²⁴. Etymolodzy nie wykluczają tego wywodu, np. lingwiści francuscy Alfred Ernout oraz Antoine Meillet stwierdzają: „Il est possible, mais non évident, que ce nom appartienne à la racine de lat. *legō*”²⁵; Alois Walde oraz Johann Baptista Hoffmann wyrażają wątpliwości co do semantycznego aspektu tej etymologii²⁶.

Stind. *sraj-* f. (nom. sg. *srak*, instr. sg. *srajā*, loc. sg. *sraji*) ‘wieniec z kwiatów, girlanda, wianek noszony na głowie, każdy wieniec lub girlanda, krąg, szereg, łańcuch/wreath of flowers, garland, chaplet worn on the head, any wreath or garland, circle, series, chain’²⁷, także *srajā-* f. ‘wieniec kwia-

²⁴ Niniejsza etymologia, sugerowana po raz pierwszy przez F. Büchelera (zob. A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910, s. 424-425) oraz niezależnie przez R. Meringera (zob. F. Müller, *Altitalisches Wörterbuch*, Göttingen 1926, s. 233), jest obecnie dość powszechnie akceptowana, np. Watkins, *Indo-European...*, s. 1545 (“collection of rules”); M. L. Weiss, *Studies in Italic Nominal Morphology*, A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University. UMI, MI 48106, Ann Arbor 1993, s. 15-28; Sihler, *New Comparative Grammar...*, s. 282; E. A. Roberts, B. Pastor, *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*, Madrid 1996, s. 95; J. P. Mallory, D. Q. Adams, *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London–Chicago 1997, s. 346; M. de Vaan, *Etymological Dictionary...*, s. 337 („The PIt. [= Proto-Italic] root noun **lĕg-* ‘law’ can be interpreted as a ‘collection’ of rules”); M. Weiss, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor–New York 2009, s. 260 (“**leġ-* ‘collect’ > **lĕg-* ‘collection’ [...] > Lat. *lĕx*”); Kaczyńska, *Perfect Forms...*, s. 244; E. Kaczyńska, *The Indo-European Origin of Latin lex*, „Habis” 44(2013), s. 7-14.

²⁵ *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 3e éd., Paris 1951, s. 631, s.v. *lĕx*.

²⁶ *Lateinisches...*, s. 789.

²⁷ M. Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Delhi 1999, s. 1274.

towy/Blumenkranz'²⁸. Nazwa sanskrycka mogłaby wywodzić się wprost od rdzenia pie. **sleġ-* 'zbierać, gromadzić' i oznaczać 'girlandę, wieniec, wianek', pierwotnie 'zbiór (kwiatów)'. Manfred Mayrhofer uznaje etymologię wyrazu sanskryckiego za niepewną: „Nicht überzeugend erklärt”²⁹; „Nicht sicher gedeutet”³⁰.

Jeśli uznamy, że apelatyw sanskrycki odpowiada wyrazowi łacińskiemu i nawiązuje do rdzenia czasownikowego oznaczającego czynność 'zbierania', to inicjalna grupa konsonantyczna *sr-* pozwala w sposób niezależny postulować ulepszoną rekonstrukcją **sleġ-* 'zbierać' (zamiast **leġ-*).

2.5. Rdzeń ie. **sleġ-* 'zbierać, gromadzić'. Materiał leksykalny poświadczony w trzech indoeuropejskich językach (mianowicie w grece, albańskim i sanskrycie) pokazuje potrzebę uwzględnienia w rekonstrukcji indoeuropejskiej grupy konsonantycznej **sl-*, co pozwala odtwarzać rdzeń w postaci **sleġ-* zamiast **leġ-*. Materiał języków italskich (tj. łaciny, oskijskiego i pelignijskiego) jest ambiwalentny (inicjalny fonem italski **l-* może reprezentować zarówno ie. **l-*, jak i ie. **sl-*). Prastara formacja nominalna typu **slĕġs* (gen. sg. **slĕġ-és*) f. 'zbiór (praw, kwiatów)', z której wywodzi się stind. *sraj-* f. 'wieniec, girlanda', pierw. 'zbiór (kwiatów)' oraz łac. *lĕx*, gen. sg. *lĕgis* f. 'ustawa, prawo', pierw. 'zbiór (przepisów)', wyraźnie wskazuje na poprawność (i wyłączność) rekonstrukcji rdzenia w postaci **sleġ-*. Rekonstrukcja alternatywna **(s)leġ-*, zakładająca obecność tzw. ruchomego *s-*, byłaby teoretycznie możliwa. Należy jednak zaznaczyć, że w danym rdzeniu indoeuropejskim nigdzie nie rejestrujemy wahań typu **l-* ~ **sl-* w pozycji inicjalnej, zatem zakładanie obecności *s-mobile* jest hipotezą całkowicie zbędną i mało uzasadnioną w materiale leksykalnym.

3. DYSTRYBUCJA RDZENIA PIE. **LES-* ORAZ **SLEĠ-* 'ZBIERAĆ, GROMADZIĆ'

Językoznawcy XIX wieku nie znali jeszcze języków anatolijskich i tocharskich, których indoeuropejski charakter został wykazany dopiero w pierwszym ćwierćwieczu XX stulecia. Postęp w badaniach etymologicznych po-

²⁸ M. Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Bd. III, Heidelberg 1964, s. 553; tenże, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Bd. II, Heidelberg 1996, s. 784.

²⁹ Mayrhofer, *Kurzgefaßtes...*, s. 553.

³⁰ Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 784.

zwolił wykazać, że rdzeń **les-* ma archaiczną atestację i pojawia się w tekstach hetyckich z II tysiąclecia p.n.e., np. het. *li-iš-ša-an-zi* 3 p. pl. ind. praes. act. ‘zbierają’, poświadczony w kilku zapisach: SAL.MEŠ GURUN *lissanzi* (KBo II 8 III 1) ‘kobiety zbierają owoce’, *nu hastae [sara] lissanzi* (KBo XV 25 Rs. 18) ‘zbierają kości’, inf. *li-eš-šu-u-wa-an-zi* ‘zbierać (o kościach)’ (KBo XXX 15 Vs. 1, 7, 17)³¹. Mamy także poświadczony w języku hetyckim apelatyw *leššallaš* c. ‘zbieranie, zbiorowisko, zbiór/gathering, collection’, występujący we frazie MUL *li-eš-šal-la-aš* (KUB VIII 16+24 III 8, 11) ‘zbiorowisko gwiazd, rój meteorów’, wtórnie może ‘kometa’³².

Językoznawcy współcześni podkreślają, że rdzeń pie. **les-* reprezentuje izoglosę anatolijsko-bałtycko-germańską („an Anatolian-Baltic-Germanic isogloss”) stojącą w jawnej opozycji do rdzenia ie. **leǵ-* (recte **sleǵ-*), zarejestrowanego w grece i łacinie³³. Dostrzeżenie rdzenia werbalnego **les-* w archaicznych (i dawno wymarłych) językach anatolijskich każe spojrzeć na dystrybucję obu rdzeni (**les-* oraz **sleǵ-*) w sposób odmienny, niż to czyniono dawniej (w XIX w.). Rdzeń **les-* ma stabilną atestację sięgającą II tysiąclecia p.n.e., a nadto jest rozpowszechniony na dwóch opozycyjnych peryferiach zasięgu ludów indoeuropejskich (na południu – w Anatolii, na ziemiach dzisiejszej Turcji; na północy – w Skandynawii i na terenach nadbałtyckich).

Jeśli zaakceptujemy obecność rdzenia **les-* w językach celtyckich (zob. stir. *lestar* n. ‘naczynie, pojemnik (na płyny), statek’, wal. *llestr* m. ‘naczynie, zbiornik’ < celt. **les-tro-* ‘naczynie’, w sensie oryginalnym ‘naczynie do zbierania owoców’³⁴), to możemy także mówić o kolejnej peryferyjnej atestacji (na zachodzie – na Wyspach Brytyjskich). Co więcej, dokładny odpowiednik słowa celtyckiego pojawia się w języku umbryjskim: apelatyw umbr. *vesclo-*

³¹ H. G. Güterbock, H. A. Hoffner (ed.), *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, vol. III, fasc. 1, Chicago 1980, s. 72; Puhvel, *Hittite Etymological...*, s. 97; Kloockhorst, *Etymological Dictionary...*, s. 525.

³² We wcześniej wydanym słowniku hetyckim (zob. Güterbock, Hoffner (ed.), *The Hittite Dictionary...*, s. 72) wyraz hetycki *leššallaš* jest definiowany ogólnie jako ‘a celestial phenomenon’, czyli oznacza jakieś zjawisko obserwowane na niebie. Warto odnotować, że dokładnym odpowiednikiem apelatywu hetyckiego jest lit. *lėsalas*, wtórnie *lāsalas*, *lėselas* m. ‘pokarm dla ptactwa/Vogelfutter’ (zob. E. Frankel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg–Göttingen 1962, s. 359; J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, t. II, Warszawa 1965, s. 110; Smoczyński, *Słownik etymologiczny...*, s. 348), początkowo ‘zbieranie, zbiór’. Różnica semantyczna wynika z faktu, że języki bałtyckie dokonały specjalizacji znaczeniowej w kierunku ‘zbierać dziobem’ (Smoczyński, *Słownik etymologiczny...*, s. 347).

³³ Puhvel, *Hittite Etymological...*, s. 97.

³⁴ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 680.

n. ‘naczynie kultowe’³⁵ można z powodzeniem wywodzić z ie. **les-tlo-* ‘naczynie do zbierania lub gromadzenia czegoś’). Akceptując ten wywód, odnajdujemy możliwy ślad archaicznego rdzenia ie. **les-* ‘zbierać, gromadzić’ także na południu (na Półwyspie Apenińskim).

Dystrybucja rdzenia **sleg-* jest także dość szczególna, gdyż obejmuje Półwysp Bałkański (języki albański i grecki) oraz Półwysp Apeniński (języki italskie), a nadto Półwysp Indyjski (sanskryt). Choć poświadczone rozprzestrzenienie rdzenia **sleg-* mogłoby się zdawać peryferyjne (czyli podobne do dystrybucji rdzenia **les-*), to jednak w starożytności było zapewne inaczej. Rdzeń ten pojawił się w językach grupy centralnej (grecki z albańskim, indoirañskie), które ze sobą sąsiadowały w odległej przeszłości (w dorzeczu Dunaju). Także przodkowie ludów italskich wywodzą się najpewniej z terenów naddunajskich³⁶. Stąd można wyciągnąć wniosek, że rozbudowany rdzeń **sleg-* ‘zbierać, gromadzić’ ma charakter innowacyjny w stosunku do rdzenia podstawowego **les-* ‘ts.’.

4. ROZWAŻANIA NAD GENEZĄ RDZENIA IE. **SLEG-*

Powracając do postawionego na początku artykułu pytania, czy istnieje relacja etymologiczna pomiędzy dwoma rdzeniami indoeuropejskimi **les-* oraz **sleg-* (ten ostatni rdzeń jest błędnie notowany w literaturze jako **leg-*), warto rozważyć kwestię, jak prezentują się oba rdzenie z punktu widzenia morfologii indoeuropejskiej.

Rdzeń ie. **les-* ma budowę typową i powszechnie zakładaną dla tzw. pierwiastka prostego (typ podstawowy: C_1VC_2 , gdzie C oznacza jakąś spółgłoskę, V – samogłoskę). Składa się on z dwóch spółgłosek ($C_1 = *l$ oraz $C_2 = *s$) połączonych ze sobą samogłoską podstawową ($V = *e$). W sposób czysto hipotetyczny można od rdzenia czasownikowego **les-* utworzyć:

a) stopień apofoniczny **los-*, poświadczony realnie w iterativum lit. *lasýti* ‘dziobem szczypać, zbierać; wybierać, wyszukiwać’, łot. *lasīt* ‘zbierać (jagody), szukać (grzybów), wybierać, wyszukiwać’, które sprowadza się do pierwotnej formy ie. **los-éyeti* ‘często zbiera’;

b) stopień zanikowy (zerowy) **ls-*, który dostrzegamy w rdzeniu pochodnym ***ls-e-g-*, skąd potem **sleg-* ‘zbierać’;

³⁵ Untermann, *Wörterbuch...*, s. 846-847.

³⁶ Zob. K. T. Witczak, *The Latin Origin of the River name Tiberis*, „Latomus” 72(2013) [w druku].

c) stopień wzdłużenia **lē-*, poświadczony jedynie w łot. *lēst, lēšu* ‘liczyć, obliczać, sprawdzać liczbę czego’³⁷.

Rdzeń ie. **sleg-* nie spełnia tych samych wymogów, gdyż zawiera aż trzy spółgłoski (**s, *l, *g*). Językoznawca francuski Émile Benveniste³⁸, który wypracował indoeuropejską koncepcję rdzenia (czasownikowego i nominalnego), akceptował istnienie rozbudowanych rdzeni indoeuropejskich (zawierających 3-4 spółgłoski), ale zakładał ich wtórny charakter w stosunku do rdzeni podstawowych (pierwiastków prostych)³⁹. W jego mniemaniu rdzeń indoeuropejski typu rozbudowanego (np. $C_1C_2VC_3-$ lub $C_1VC_2C_3-$) sprowadza się ostatecznie do rdzenia podstawowego (pierwiastka prostego) C_1VC_2- , przy czym morfem $-C_3-$ jest przyrostkiem werbalnym (determinantem) modyfikującym lub wzbogacającym rdzeń podstawowy.

4.1. Rozbudowany rdzeń ie. **klep-* ‘kraść’ (por. goc. *hlifan*, gr. κλέπτω) został utworzony od podstawowego rdzenia ie. **kel-* ‘kryć, ukrywać’ (stwniem. *helan* ‘ukrywać’, stirl. *celim*; łac. *clam* ‘skrycie’) za pomocą determinantu **-p-*, który nieco zmodyfikował znaczenie rdzenia⁴⁰. Pod względem budowy morfologicznej rdzeń rozszerzony ($C_1C_2VC_3-$ = **klep-*) składa się z rdzenia podstawowego (pierwiastka prostego) na stopniu zanikowym (C_1C_2- = **kl-*), samogłoski podstawowej ($V = *e$) i determinantu ($-C_3-$ = **-p-*).

4.2. Rozbudowany rdzeń ie. **uelp-* ‘mieć nadzieję’ (por. gr. ἔλπω ‘ts.’) pochodzi od rdzenia podstawowego **uel-* ‘chcieć’ (por. goc. *wiljan*, stłac. *velō*, łac. *volō*)⁴¹. W tym przypadku rdzeń wtórny ($C_1VC_2C_3-$ = **uelp-*) bazuje na rdzeniu podstawowym na stopniu pełnym (C_1VC_2- = **uel-*) poszerzonym o identyczny (jak w poprzednim przykładzie) element dodany ($-C_3-$ = **-p-*).

Niekiedy tzw. rdzeń rozszerzony może tworzyć się według pierwszego ($C_1C_2VC_3-$) lub drugiego wzorca ($C_1VC_2C_3-$), np.

4.3. Rozbudowany rdzeń ie. **prek-* (por. łac. *precor* ‘prosić’, goc. *fraihnan* ‘pytać’) ma także wariant **perk-* (por. lit. *peršù* ‘pytam’, stwniem. *fergōn* ‘prosić’)⁴².

Podążając drogą rozumowania Meilleta i Benveniste’a⁴³ należałoby przyjąć, że rdzeń ie. **sleg-* zawiera morfem **-g-* dodany do rdzenia podstawowego

³⁷ Smoczyński, *Słownik etymologiczny...*, s. 348.

³⁸ *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris 1935.

³⁹ J. Clackson, *Indo-European Linguistics. An Introduction*, New York 2007, s. 65-67.

⁴⁰ G. S. Kłyckow, *Teoria rozwoju języka i językoznawstwo historyczno-porównawcze*, Warszawa 1975, s. 117.

⁴¹ Meillet, *Wstęp...*, s. 153; Kłyckow, *Teoria rozwoju języka...*, s. 118.

⁴² Meillet, *Wstęp...*, s. 154-155; Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 821-822; Rix, *Lexikon...*, s. 490-491.

składającego się z dwóch fonemów (*s, *l). Najłatwiej tedy byłoby zaakceptować istnienie w odległej przeszłości indoeuropejskiego rdzenia podstawowego ***sel-* albo (alternatywnie) **les-* jako bazy derywacyjnej, na której opiera się rdzeń rozszerzony **sleĝ-*.

Mamy zatem w dyspozycji dwie alternatywne możliwości:

(I) rdzeń ie. **sleĝ-* wywodzi się od wcześniejszego rdzenia pie. ***sel-* (nigdzie realnie niepoświadczonego w zakładanym sensie ‘zbierać, gromadzić’);

(II) rdzeń ie. **sleĝ-* sprowadza się ostatecznie (przy założeniu metatezy spółgłosek rdzennych) do rdzenia podstawowego **les-* ‘zbierać, gromadzić’, który ma bogatą i pewną atestację co najmniej w trzech podgrupach rodziny indoeuropejskiej (anatolijskiej, bałtyckiej, germańskiej).

Nie ulega żadnej wątpliwości, że jedynie wywód (pie.) **les-* ‘zbierać, gromadzić’ > ***ls-e-ĝ-* > (ie. dial.) **sleĝ-* ‘zbierać, gromadzić’ jest godny akceptacji. Rdzeń **les-* na stopniu zanikowym zakłada rzadko spotykaną grupę konsonantyczną **ls-*, która jest trudna do wymówienia i realizacji w nagłosie w przeciwieństwie do grupy konsonantycznej **sl-*, która pojawia się dość często w pozycji inicjalnej⁴⁴. Można zatem łatwo wyprowadzać rdzeń ie. (dial.) **sleĝ-* z archetypu ***lseĝ-*, który jest jedynie rozszerzoną wersją rdzenia podstawowego **les-*. Istnieje zatem genetyczna (choć niełatwa do uchwycenia) relacja pomiędzy germańskim czasownikiem **lesan* ‘zbierać, gromadzić’ (wtórnie ‘czytać’) a łacińskim czasownikiem *legō* ‘ts.’.

5. INNE RDZENIE INDOEUROPEJSKIE TYPU ***LS-EĜ-*

W niniejszej pracy dowodzimy, że rozbudowany rdzeń czasownikowy **sleĝ-* ‘zbierać, gromadzić’ (tradycyjnie rekonstruowany w błędnej formie **leĝ-*), może być sprowadzony do archaicznego rdzenia (pie.) ***ls-eĝ-*, który został utworzony za pomocą determinantu **-ĝ-* od rdzenia prostego **les-* ‘zbierać, gromadzić’, a ściślej od jego allofonu na stopniu zanikowym (pie. **ls-*). Poniżej postaramy się pokazać, że w języku indoeuropejskim istniały także inne rdzenie czasownikowe utworzone w podobny sposób.

5.1. Czasownik grecki φλέγω ‘palić, rozpalać; oświetlać; jaśnieć, lśnić, ziać ogniem’ sprowadza się ostatecznie do prostego rdzenia ie. **bhel-* ‘ja-

⁴³ Meillet, *Wstęp...*; Benveniste, *Origines de la formation...*

⁴⁴ Pokorny (*Indogermanisches...*, s. 958-966) cytuje dwadzieścia rdzeni indoeuropejskich z grupą konsonantyczną **sl-* w nagłosie, ale ani jednego rdzenia z nagłosową grupą **ls-*.

śnieć/glänzen'⁴⁵. Budowa czasownika greckiego, sprowadzającego się do sekundarnego rdzenia ie. **bhl-eg-* (lub **bhl-eĝ-*)⁴⁶, jest analogiczna jak postulowanego rdzenia ***ls-eĝ-* (skąd **sleĝ-*).

5.2. Rdzeń rozbudowany **bhr-eĝ-* 'sztywno wystawać/steif emporstehen' (por. stind. *bhraj-*, norw. *brikja*) jest interpretowany przez Pokornego jako rozszerzenie („Erweiterung”) prostego rdzenia **bher-* 'wystawać; krawędź, szczecina/emporstehen; Kante, Borste'⁴⁷.

5.3. Rdzeń rozbudowany **dr-eĝ-* lub **dr-eg-* (por. stwniem. *trehhan*, łot. *dragāt*)⁴⁸ został utworzony od rdzenia prostego **der-* 'odzierać, rozszczepiać; rozdzierać, pękać/schinden, spalten; zerreißen, zerspringen'⁴⁹.

5.4. Rdzeń sekundarny **dhr-eĝ-* 'ciągnąć; ślizgać się, muskać/ziehen; gleiten, streifen' (por. stind. *dhrájati*, lit. *drežóti*)⁵⁰ pozostaje w relacji do rdzenia prostego **dher-*.

5.5. Rdzeń ie. **dhegh^w-* 'palić/brennen'⁵¹ pojawia się w językach słowiańskich w zagadkowej formie **žegŏ* 'palić/to burn'⁵². Naszym zdaniem niecodzienna postać słowiańska **žeg-* (z uprzedniego **geg-*) może reprezentować postać sekundarną **dhgh^w-eg-*.

5.6. Rdzeń rozbudowany pie. **h₂l-e-g-* (lub **h₂l-e-ĝ-*) 'troszczyć się/sich kümmern' (por. gr. ἀλέγω 'troszczyć się, dbać, otoczyć staraniem'; łac. *dī-ligō* 'kochać, obdarzać uczuciem; lubić, być życzliwym'⁵³) został zapewne urobiony od rdzenia podstawowego **h₂el-* 'żywić, karmić, wychowywać/nähren, aufziehen' (por. łac. *alō* 'karmić, żywić; utrzymywać, popierać, wychowywać, kształcić'; stir. *alim* 'karmię, żywić'; stang. *alan* 'karmić, żywić')⁵⁴ za pomocą determinantu **-g-* (lub **-ĝ-*).

⁴⁵ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 118-120; Mallory, Adams, *Encyclopedia...*, s. 209 (**bhel-* 'shine').

⁴⁶ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 124-125; Rix, *Lexikon...*, s. 86; Mallory, Adams, *Encyclopedia...*, s. 513 (**bhleg-* 'burn, shine'); Beekes, *Etymological...*, s. 1577-1579.

⁴⁷ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 166.

⁴⁸ Tamże, s. 209.

⁴⁹ Tamże, s. 207; Rix, *Lexikon...*, s. 119-121.

⁵⁰ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 273.

⁵¹ Tamże, s. 240.

⁵² R. Dercksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008, s. 554-555.

⁵³ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 658; Rix, *Lexikon...*, s. 276-277.

⁵⁴ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 26-27; Rix, *Lexikon...*, s. 262.

5.7. Rdzeń ie. **ǵag-* ‘czcić, wielbić, prosić o coś bogów’⁵⁵ ma bez wątpienia charakter złożony (pie. **ǵh₂-eǵ-*) i ostatecznie sprowadza się do rdzenia prostego **ǵeh₂-* ‘prosić/bitten’⁵⁶. W czasowniku złożonym pojawia się ten sam determinant **-ǵ-*, co w rozpatrywanym rdzeniu **sleǵ-*.

5.8. Od zanikowej postaci rdzenia ie. **sē-* ‘siać/säen’, reprezentującego pie. **seh₁-* ‘ts.’⁵⁷, został utworzony sekundarny rdzeń pie. **sh₁-e-ǵ-* (lub alternatywnie **sh₁-e-g-*) ‘siać/säen’⁵⁸, poświadczony jedynie w językach celtyckich (śrwal. *heaf* ‘sieję’ < celt. **seg-āmi*) i italskich (łac. *seges*, *-etis* f. ‘zasiew, pole obsiane, rola’)⁵⁹. Czasownik pie. **sh₁eǵ-* (lub **sh₁eg-*) zawierał prawdopodobnie ten sam determinant **-ǵ-*, który spotykamy w rdzeniu ie. **sleǵ-* (< pie. ***ls-e-ǵ-*).

5.9. Rdzeń ie. **ueg-* (lub **ueǵ-*) ‘tkać/weben’ jest poświadczony w celtyckich formacjach werbalnych (np. stir. *figim* ‘tkam’, wal. *gwau*, śrbret. *gueaff*, korn. *gwia* ‘tkać’ < celt. **weg-* ‘tkać, tworzyć’⁶⁰), a także na gruncie germańskim, italskim i indyjskim w postaci derywatów nominalnych⁶¹. Niniejszy rdzeń powinien być rekonstruowany jako pie. **h₁ueg-* (lub **h₁ueǵ-*), jako że został on utworzony za pomocą determinantu **-e-g-* (lub **-e-ǵ-*) od zanikowej formy rdzenia **eu-* (< pie. **h₁eu-*) ‘pleść, tkać/flechten, weben’⁶².

5.10. Rozbudowany rdzeń ie. **ureg-* ‘uderzać, trącać, napierać, szturchać, pędzić, prześladować/stoßen, drängen, puffen, treiben, feindselig verfolgen’

⁵⁵ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 501; Rix, *Lexikon...*, s. 225-226.

⁵⁶ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 501, 503; Rix, *Lexikon...*, s. 310-311.

⁵⁷ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 890; Rix, *Lexikon...*, s. 517-518.

⁵⁸ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 887.

⁵⁹ Zob. R. Matasović, *Etymological Dictionary...*, s. 327-328; de Vaan, *Etymological Dictionary...*, s. 552.

⁶⁰ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 1117-1118; Rix, *Lexikon...*, s. 662; S. Schumacher, *Die keltischen Primärverben*, Innsbruck 2004, s. 660-661; Matasović, *Etymological Dictionary...*, s. 409.

⁶¹ de Vaan, *Etymological Dictionary...*, s. 660, s.v. *vēlum*.

⁶² Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 75, s.v. **au-*. Rdzeń podstawowy **h₁eu-* jest najlepiej zachowany w językach indoirañskich, zob. В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман, *Этимологический словарь иранских языков*, т. I, Москва 2000, s. 256-257. Od tego rdzenia utworzono nie tylko rdzeń rozbudowany **h₁ueg-* (lub **h₁ueǵ-*), ale także dwa inne rdzenie sekundarne **h₁uebh-* ‘łączyć, tkać’ oraz **h₁ueǵ-* ‘skręcać, wyginać, tkać’, por. Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 1114-1115, 1120-1121; Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 506, 538-539, 592-593; Rix, *Lexikon...*, s. 658; Kloekhorst, *Etymological Dictionary...*, s. 1001.

(por. stind. *vrájati* ‘iść, wędrować’, goc. *wrikan* ‘ścigać, prześladować’)⁶³ ma pochodzić od prostego rdzenia ie. **uer-* ‘obracać, kręcić/drehen’⁶⁴.

Niewykluczone, że istnieją inne indoeuropejskie rdzenie złożone zbudowane w podobny sposób, tj. zawierające rdzeń prosty na stopniu zanikowym (C₁C₂-), samogłoskę podstawową (*e) oraz determinant *-ĝ- (lub *-g-). Rozbudowane rdzenie indoeuropejskie typu C₁C₂VC₃- są dość licznie reprezentowane w materiale leksykalnym, choć zawierają rozmaite determinanty prajęzykowe (np. **bh-*, **dh-*, **h₂-*, **l-*, **n-*, **s-*, **t-*, **u-*, **ǵ-*), których sens i znaczenie nie zostały dostatecznie sprecyzowane, np. prosty rdzeń ie. **kes-* ‘czesać, układać włosy’ (por. het. *kišzi* ‘czesze, układa włosy’, luw. *kišai-* ‘czesać’, pol. *czesać*) tworzy aż trzy pokrewne rdzenie pochodne: **ksen-* ‘czesać wełnę, gremplować’ (por. gr. ξαίνω), **kses-* ‘strugać, ciosać, wygładzać’ (por. gr. ξέω) oraz **ksew-* ‘skrobać, strzyc, wygładzać tkaninę’ (por. gr. ξύω)⁶⁵.

6. PODSUMOWANIE

Analiza historyczno-porównawcza przeprowadzona w niniejszym artykule pokazuje, że dwa rdzenie **les-* oraz **sleĝ-* ‘zbierać, gromadzić’ pozostają ze sobą w relacji genetycznej. Rdzeń ie. **les-* ma archaiczną postać i dobrą atestację w trzech podgrupach indoeuropejskich, natomiast rdzeń ie. **sleĝ-* (z uprzedniego ***leĝ-*), uproszczony w języku greckim i łacińskim do postaci *leg-*, jest zapewne innowacją przeprowadzoną w dialektach centralnych.

W pracy pokazano także, że w języku indoeuropejskim nigdy nie istniał rdzeń **leĝ-*, a jedynie **sleĝ-* ‘zbierać, gromadzić’. Forma *leg-*, dobrze poświadczona w grece i łacinie, polega na regularnym uproszczeniu pierwotnego rdzenia **sleĝ-*. Materiał leksykalny zachowany w języku albańskim, greckim i staroindyjskim dowodzi istnienia grupy konsonantycznej **sl-* w pozycji nagłosowej.

Dużą wartość dowodową ma zestawienie wyrazu łac. *lex, legis* f. ‘ustawa, prawo’ (pierwotnie ‘zbiór przepisów’) z apelatywem sanskryckim *sraj-* f. ‘wie-

⁶³ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 1181; Rix, *Lexikon...*, s. 697.

⁶⁴ Pokorny, *Indogermanisches...*, s. 1154.

⁶⁵ Tamże, *Indogermanisches...*, s. 585-586; Rix, *Lexikon...*, s. 357, s.v. **kes-* ‘ordnen’ (tu zakłada się specjalizację semantyczną ‘ordnen/porządkować’ > ‘Haare ordnen/układać włosy’ > ‘kämmen/czesać’), s. 371, s.v. **ksen-* ‘Wolle krempeln’ (z adnotacją: “Erweiterung von **kes-* ‘ordnen’ → ‘kämmen’?”), s. 372, s.v. **ksew-* ‘schaben, schleifen’; J. Mallory, D. Q. Adams, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford 2006, s. 233.

niec, girlanda' (pierwotnie 'zbiór kwiatów'), które dokumentuje istnienie w języku indoeuropejskim rzeczownika pierwiastkowego **sleǵ-s* f. 'zbiór, zbieranie', utworzonego od rdzenia *ie. *sleǵ-* 'zbierać, gromadzić'.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowiczówna Z. (red.): Słownik grecko-polski, t. II, Warszawa 1962.
- Aloni A.: La lingua dei greci, Roma 2004.
- Beekes R.: Etymological Dictionary of Greek, vol. I-II, Leiden–Boston 2010.
- Benveniste É.: Origines de la formation des noms en indo-européen, Paris 1935.
- Boisacq É.: Dictionnaire étymologique de la langue grecque étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes, Heidelberg–Paris 1916.
- Buck C. D.: A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago 1949.
- Chantraine P.: Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots, t. III, Paris 1974.
- Clackson J.: Indo-European Linguistics. An Introduction, New York 2007.
- Dercksen R.: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon, Leiden–Boston 2008.
- Ernout A., Meillet A.: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots, 3e éd., Paris 1951.
- Fraenkel E.: Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg–Göttingen 1962.
- Frisk H.: Griechisches etymologisches Wörterbuch, Bd. II, Heidelberg 1962.
- Hirt H.: Etymologie der neuhochdeutschen Sprache, München 1909.
- Hofmann J. B.: Etymologisches Wörterbuch des Griechischen, München 1950.
- Jurewicz O.: Gramatyka historyczna języka greckiego, Warszawa 1999.
- Kaczyńska E.: Perfect Forms of the Verb λέγω, „Eos” 98(2011), s. 241-246.
- Kaczyńska E.: The Indo-European Origin of Latin *lex*, „Habis” 44(2013), s. 7-14.
- Kloekhorst A.: Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon, Leiden–Boston 2008.
- Kłyckow G. S.: Teoria rozwoju języka i językoznawstwo historyczno-porównawcze, Warszawa 1975.
- Lehmann W. P.: A Gothic Etymological Dictionary, Leiden 1986.
- Lehmann W. P.: La linguistica indoeuropea, Bologna 1999.
- Liddell H. G., Scott R.: A Greek-English Lexicon, With a Revised Supplement, Oxford 1996.
- Mallory J. P., Adams D. Q.: Encyclopedia of Indo-European Culture, London–Chicago 1997.
- Mallory J. P., Adams D. Q.: The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World, Oxford 2006.
- Matasović R.: Etymological Dictionary of Proto-Celtic, Leiden–Boston 2009.
- Mayrhofer M.: Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, Bd. III, Heidelberg 1964.
- Mayrhofer M.: Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen, Bd. II, Heidelberg 1996.
- Meillet A.: Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958.
- Monier-Williams M.: A Sanskrit-English Dictionary, Delhi 1999.
- Montanari F.: Vocabolario della lingua greca, Milano 2003.

- Muller F.: *Altitalisches Wörterbuch*, Göttingen 1926.
- Orel V. E.: *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden–Boston–Köln 1998.
- Orel V.: *A Handbook of Germanic Etymology*, Leiden–Boston 2003.
- Otrębski J.: *Gramatyka języka litewskiego*, t. II, Warszawa 1965.
- Plezia M. (red.): *Słownik łacińsko-polski*, t. III, Warszawa 1998.
- Pokorny J.: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959.
- Puhvel J.: *Hittite Etymological Dictionary*, vol. V, Berlin–New York 2001.
- Расторгуева В. С., Эдельман Д. И.: *Этимологический словарь иранских языков*, т. I, Москва 2000.
- Rix H. (Hrsg.): *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstamm-bildungen*, 2. Aufl, Wiesbaden 2001.
- Roberts E. A., Pastor B.: *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*, Madrid 1996.
- Rodríguez Somolinos H.: *El léxico de los poetas lesbianos*, Madrid 1998.
- Schumacher S.: *Die keltischen Primärverben*, Innsbruck 2004;
- Smoczyński W.: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.
- Sihler A. L.: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York–Oxford 1995.
- Szemerényi O.: *Introduzione alla linguistica indoeuropea*, Milano 1985.
- Trautmann R.: *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923.
- Untermann J.: *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, Heidelberg 2000.
- De Vaan M.: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008.
- Walde A.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910.
- Walde A., Hoffmann J. B.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3. neubearbeitete Auflage, Bd. I, Heidelberg 1938.
- Walde A., Pokorny J.: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Bd. II, Berlin–Leipzig 1926.
- Watkins C.: *Indo-European and the Indo-Europeans*, w: W. Morris (ed.), *The American Dictionary of the English Language*, Boston–New York–Atlanta–Geneva–Dallas–Palo Alto 1970, s. 1496-1550.
- Weiss M.: *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor–New York 2009.
- Weiss M. L.: *Studies in Italic Nominal Morphology*, A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University. UMI, MI 48106, Ann Arbor 1993.
- Witczak K. T.: *The Latin Origin of the River name Tiberis*, „Latomus” 72(2013) [w druku].

TWO INDO-EUROPEAN VERBAL ROOTS
DENOTING ‘TO PICK, GATHER, COLLECT’

Summary

There are two verbal roots **sleg-* (not **leg-*) and **les-* denoting ‘to pick, gather, collect’ in the Indo-European languages. The former root is attested in the central group of the Indo-European languages (Albanian, Greek, Indic, Italic), the latter one represents an Anatolian-Baltic-Germanic isogloss of archaic origin. The root **leg-* (included in most dictionaries and monographs) should be correctly reconstructed as **sleg-*. The initial cluster is confirmed by the Albanian phoneme *l* representing an earlier geminate (Alb. *l* < Proto-Albanian **ll* < IE. **sl*), as

well as by the Old Indic deverbal form, cf. Sanskrit *sraj-* f. ‘garland, wreath’, originally ‘collection (of flowers)’ = Lat. *lex, legis* f. ‘law’, orig. ‘collection (of legal rules, principles)’ (< IE. **sleĝs* f. ‘gathering, collection’).

The internal evidence taken from the Greek data is noteworthy. Firstly, Aeolic ἐπίλλογος (= Attic-Ionic ἐπίλογος) contains the geminate -λλ-, which can be hardly explained, if the word in question derives from IE. **epi-loĝos*. This is why we must suggest the Indo-European archetype **epi-sloĝos*, as well as the verbal root **sleĝ-*. Secondly, the perfect verbal form εἴλοχα seems to derive regularly from the reduplicated archetype **se-sloĝ-h₂e*, which points exclusively to IE. **sleĝ-* and not to the suggested verb **leĝ-*. Thirdly, Doric ἀμφιλλέγω ‘to dispute about, to dispute, to question’ (= Attic ἀμφιλέγω) seems to document a derivation from IE. **ambhi-sleĝō*.

The verbal root **les-*, attested in Anatolian (cf. Hittite *lešš-* ‘to pick, gather’), Baltic (cf. Lithuanian *lēsti* ‘to pick up’) and Germanic (cf. Gothic *lisan* ‘to pick, gather’), should be treated as primitive and Proto-Indo-European (Indo-Hittite). The extended root **sleĝ-* (orig. **ls-e-ĝ-*) represents an innovation, being derived from the root **les-* by means of the verbal suffix *-ĝ-*. The observed metathesis of initial cluster (**sl-* < **ls-* < **les-* ‘to pick, gather, collect’) is acceptable.

Słowa kluczowe: morfologia indoeuropejska, rdzenie indoeuropejskie, determinanty.

Key words: Indo-European morphology, Indo-European roots, determinatives.